

ХАСНИЈА МУРАТАГИЋ - ТУНА (Приштина)

ЛЕКСИЧКИ СИНОНИМИ У ДЕЛИМА САВРЕМЕНИХ ПИСАЦА

У раду се говори о томе како савремени писци за обележавање одређених садржаја уопште прибегавају право богајисиво лексичких синонима.

Ноам Чомски је експлицитно тврдио да су "семантичка разматрања суштинска за лингвистичку теорију",¹ јер се "комуникативна компетенција, како рецептивна, тако и продуктивна, темељи (се) на владању одређеним лексичким фондом."²

Познато је да "речи као семантичке вредности лексичко-фонолошке структуре, живе, ишчезавају, обликују се у нове појаве, мењају се у својим вредностима и семантичким функцијама. Приближавају се или показују као синонимске или псеудосинонимске појаве, с једне стране; с друге пак стране настају девијације и диференцирања."³ Отуда је оправдано тврдити да је језик тешко ухватљива, вибрантна материја која задаје муку сваком песнику.⁴

"Вредност језика као средства за споразумевање лежи у његовој могућности да изрази сваки прилив наших мисли и осећања, сваки детаљ стварности, сваку нијансу његових квалитета итд. Основно што језику прибавља ову вредност - јесте богатство речи."⁵

¹ Н. Чомски, *Језик и одговорност*, Градина, Ниш 1994, 114.

² Љ. Милинковић, *Радован Кошчић и развој јужнословенске славистике*, Савез славистичких друштава СР Србије, Београд 1986, 85.

³ М. Павловић, *Семантичке девијације и интерференције*, НЈ, н.с., књ. XIX, св. 2-3, Београд 1973, 119.

⁴ Ц.: Б. Јастребић, *Поетика Лазе Косића*, Београд, 1970, 10.

⁵ Р. Симић, *Реч на делу*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1971, 41.

Језичка делатност има два основна фактора: избор и повезивање.⁶ Пишчево познавање и осећање језика огледа се у томе како одабира речи. Синонимија пружа могућност да се за праву предметност одабере права реч, а како је "стил сврсисходан избор речи и израза... синонимија (је) основни појам стилистике."⁷

У језику има пуно синонима. Књижевна дела су њима нарочито богата. Ипак, сви књижевници свој језик не познају подједнако. Избор речи зависи од њихове језичке способности - компетенције.⁸

Велики број речи, синтагми, реченица, фразеолошких скупина, граматичких облика, језичких обрта "могу се подвести под категорију 'блиског значења'", односно "заједничког језгра значења".⁹ Познати стилистичар Шарл Бали о синонимији пише: "У принципу све језичке чињенице, повезане заједништвом основног смисла, могу се сматрати синонимским, независно од њиховог спољњег облика и граматичке функције."¹⁰

Лексички полисемантизам у књижевном изразу последица је углавном односа међу речима на основу два конструктивна принципа: хомонимског и синонимског. "Применом хомонимског принципа при фонолошкој подударности речи остварује се њихов различит смисао. Синонимски принцип при семантичкој еквивалентности и сличности значења истиче фонолошку разлику међу речима."¹¹

Лексичка синонимија често је предмет интересовања проучавалаца језика, али и многих других који се баве феноменом комуникације. О синонимији се много писало, ипак, она је још увек недовољно разјашњена.

У семантици се под синонимом (синониман, истозначан) подразумева један од основних типова смисаоних односа међу лексичким јединицама.¹² Синоними су лексичке јединице које имају исто значење. Лингвистичка испитивања синонимије показала су да синоними немају апсолутно једнаке конотације, односно да не постоји "тотална синонимија". "О синонимији се може говорити ако су јединице довољно блиске по значењу да се у неким контекстима може бирати између њих а да избор једне или друге не утиче на значење реченице у целини."¹³ Отуда је контекст изузетно важан у одлучивању о томе да ли је

⁶ В: В. Виноградов, *Стилистика и њојтика*, Завод за издавање уџбеника, Сарајево 1971, 264.

⁷ М. Младенов, *Новинарска стилистика*, Научна књига, Београд 1980, 76.

⁸ Р. Симић, *н.д.*, 43.

⁹ М. Младенов, *Новинарска стилистика*, Научна књига, Београд 1980, 77.

¹⁰ Ш. Бали, *Француска стилистика (превод с француског)*, ИЛ, Москва, 1961, 169.

¹¹ Љ. Борђевић, *Песничко дело Десанке Максимовић*, ФФ Београдског универзитета, Београд 1973, 274.

¹² Д. Кристал, *Енциклопедијски речник модерне лингвистике*, Нолит, Београд 1985, 235.

¹³ Д. Кристал, *н.д.*, 235.

неки скуп лексичких јединица истозначан или не. Пошто се значења речи, као семантичких јединица, реализују кроз значења у контексту, значи "да је семантичка аутономија речи релативна, јер се њено значење мења зависно од реченичких и контекстуалних услова."¹⁴ Дакле, материјално различите речи, уколико имају исто значење јесу синоними. "Неопходност присуства појма значења... стоји на путу... да се да једна строга дефиниција синонимности".¹⁵ У суштини, неке речи осећамо као блиске по значењу" а да се та блискост најчешће не испољава у њиховом материјалном облику."¹⁶ То значи да се у "једној фази њихове интерпретације јављају истоветни елементи, који се не осликавају на материјалној равни."¹⁷

Синоними су свакако лингвистички сложен и суптилан проблем.

Избор синонима у уметничком тексту стоји у директној вези са језичком и стилском нормом, као објективним фактором, и индивидуалним узусима, индивидуалним навикама, као субјективним факторима.

Дакле, појам синонима није још увек јасно дефинисан и одређен. То није ни једноставно, јер је веома тешко направити границу међу речима: које су синоними, које нису, докле су синоними, одакле то нису. Посебан проблем представљају слична и сродна значења речи. Круг истог, сличног и сродног значења врло је широк, растегљив. Зато постоји пуно различитих становишта, критеријума и мерила у објашњавању синонима.¹⁸

Упркос свему, Миодраг Лалевић је сачинио речник синонима (*Синоними и сродне речи српскохрватскога језика*, Лексикон свезнања, Лексикографски завод - Свезнање, Београд 1974) и врло лепо истакао да је само покушао да онима који се баве пером, али и онима који у доколици трагају за речима, помогне да у његовом речнику нађу више речи с истим или сличним значењем и да од њих одаберу "ону једну и једину праву реч која је најближа смислу, садржају, бојом, музички."¹⁹ Верује да ће "тајанственим нитима повезати дух, потребу и жељу корисника с неком и ненаведеном речју која ће блеснути у његовој души и његову духу као метеор и обасјати прави пут израза."²⁰ Не знамо колико се стварно писци служе уопште речницима. Но не би били то

¹⁴ Д. Кристал, *н.д.*, 235.

¹⁵ О. Дикро и Ц. Тодоров, *Енциклопедијски речник, Наука о језику II*, Просвета, Београд 1987, 120-121.

¹⁶ О. Дикро и Ц. Тодоров, *н.д.*, 121.

¹⁷ О. Дикро и Ц. Тодоров, *н.д.*, 121.

¹⁸ М. Лалевић, *Синоними и сродне речи српскохрватскога језика*, Лексикон свезнања, Лексикографски завод - Свезнање, Београд 1974, VII.

¹⁹ М. Лалевић, *Синоними и сродне речи српскохрватскога језика*, Лексикон свезнања, Лексикографски завод - Свезнање, Београд 1974, VIII.

²⁰ М. Лалевић, *наведено дело*, VIII.

што јесу да нису у првом реду креатори језика. То показују између осталог и бројним синонимима, пре свега лексичким, које можемо пронаћи у њиховим књижевним делима.

Пошто је Миодраг Лалевић за свој речник синонима ексерпировао примере из дела објављених до 1966. године (поред оних које је узимао из речника нашега језика, свакидашњег говора, говора улице и других животних прилика), нас интересује како савремени писци употребљавају синониме, која је њихова функција, које речи налазимо у њиховим делима а нема их у Лалевићевом речнику уз одговарајуће одреднице и, оно што је најважније, које су то нове речи које употребљавају ови писци, шта оне значе, и с којим речима стоје у синонимном односу.

Лексичке синониме посматрали смо дакле у делима објављеним после 1966. године. Одлучили смо се за најновија у нашој литератури:

1. Ратко Адамовић, *Гола ѓарда*, Нолит, Београд 1982 (ГГ);
2. Милован Данојлић, *Змијин свлак*, Нолит, Београд 1983, (ЗС);
3. Милорад Павић, *Српске њриче*, Просвета, Београд 1988, (СП);
- 4 Ратко Адамовић, *Пагански њројокол*, Просвета, Београд 1995, (ПП);
5. Вида Огњеновић, *Сџари саџ*, Савремена просвета, Београд 1996, (СС);
6. Милован Данојлић, *Мука духу*, Издавачка кућа "Драганић", Београд 1996, (МД) и
7. Шабан Шаренкапић, *Шибница за недра* (роман у штампи), Мак, Нови Пазар 1998, (ШЗН).

Најпре желимо да покажемо како се компликованим послом бавио Миодраг Лалевић састављајући речник синонима. Како их је тешко открити објаснићемо на једном примеру. Цвет познат као *цикорија* има пуно синонима. Лалевић ову реч није обрађивао. Милован Данојлић (ЗС, 78) пише да лат. *Cichorium intybus* има преко двадесетак наших истозначница. У њеном именовању долазе до изражаја три правца: поетички, практични и простачки. Данојлић наводи свега неколико: *водојлав*, *џлавоцвеј*; *кажијуй*, *коњоџриз*; *џолоџуза*, *женеџрџа*. Неки је зову и *џиџома* или *кудрава салаџа*. Сва ова имена писац је нашао у једном Природопису, издатом крајем прошлог века. Пошто не наводи свих двадесетак, покушали смо да још које пронађемо у *Речнику МС* и *МХ*.²¹ Међутим у овом речнику нема чак ни свих имена које наводи Данојлић, нема речи *џлавоцвеј*. Речник има реч *кажијуй* али не каже да значи и *цикорија*. С друге стране, у *Речнику* смо пронашли два имена: *џиџура* и *џиџанско џерје*. Проблем је у томе што сва имена

²¹ *Речник српскохрватскога књижевног језика*, МС и МХ, Нови Сад - Загреб 1967.

која се односе на *цикорију* нису дата на једном месту. Уз одредницу *цикорија* каже 1. да значи исто што и *циџура*, 2. в. *циџанско њерје*. Приморани смо да тражимо реч *циџура*, тек уз ову одредницу сазнајемо да је то *водојија*. Одредницу *водојија* објашњава синонимима *цикорија*, *циџура*, *водојлав*. Пронашли смо и израз *циџанско њерје*. Речник објашњава да је то лековита биљка *Asclepias syrica*. Сад не знамо да ли је *циџанско њерје* синоним за *цикорију*, јер смо видели да је латински назив за овај цвет *Cicorium itybus*, грч. *kuchorion*, итал. *cicoria*, како наводи Вујаклија у свом *Лексикону сѝраних речи и израза*.²² Иначе Вујаклија за *цикорију* наводи, поред страних назива, два наша: *водојија* и *женеѝрџа*. У *Речнику МС и МХ* погледали смо значење речи *водојлав*, под 2 стоји в. *водојија*. Тако се круг затвара а нисмо сазнали све синониме овога цвета. То што Данојлић наводи још и двочлане називе *ѝиѝома* и *кудрава салаѝа*, неће нам бити много од помоћи. Реч је о придевима који су често присутни уз имена биљног и животињског света, а сала-та је назив за више биљних подврста породице главочика. То су биљке са цветовима смештеним у главицама, појам врло широк, разумљив добрим познаваоцима природе, а таквих нас је веома мало.

Остала имена овога цвета вероватно ћемо некада негде случајно сазнати, или ако нам је баш стало, можемо прегледати све наше речнике, за то је потребно подоста времена а и снаге. У суштини од Данојлића смо научили два нова имена: *ѝлавоцветѝ* и *кажѝиуѝ*, *Речник МС и МХ* их није забележио.

Дела писаца која смо за ову прилику анализирали садрже право богатство синонима, што говори о њиховом изузетном познавању наше лексике, још и више о томе колико воде рачуна о језику, јер језиком не преносе само голу мисао, "већ њиме као материјалом град(е) своје уметничке слике из којих мисао и осећање тек имају да зраче" ... уједно казује о томе колико трагају за пуноћом појмова и склада, јер су свесни да се од њих тражи "тачна и успела употреба језика... таленат књижевника уметника испољава се у томе колико уме и успева да одабере из језика оне речи и изразе којима ће најпотпуније да прикаже стварност у складу са својим уметничким намерама."²³

Навешћемо један одломак из *Срѝских ѝрича* Милорада Павића:

Тако ми од старих остало да крадем себи капу и да идем у прошњу по *хлеб*... Буде по сто врсти *хлеба* донесем и изручим на сто. *Окрајци*, *корубе*, *дусе*, *уломци*, *корице*, *ѝуѝушке*, *огризине*, *удроб*, *јучерашња суражица* и *дозрео пилав*, *прекјучерашње палачинке*, *просана ѝолениѝа*, *хељдин колач* и *бобова брашеница*; *питина деца*

²² В. Вујаклија, *Лексикон сѝраних речи и израза*, Просвета, Београд, 1980.

²³ Д. Живковић, *Теорија књижевности са ѝеоријом писмености*. Научна књига, Београд - Свјетлост, Сарајево 1971, 67.

и прокисли "божји образи", зобни *хлебац* војнички сомун једизуби, јеврејски *мацеси* и монашки једномесечићи замешени с травом да не окоре; *хлејци* од рибљег брашна и хељдин запек; *џроја* без сира и *џроја* без чварака; недопечени близанчићи... овсени *џаици* што се марви о задушницама на рогове каче, бабини уздаси, *џаини* од прошлог рата, расходовани славски колачи, плесниве савијаче, *крушац* "веселник" којем не ваља ни име помињати, или онај што се зове: "купио ми ћаћа *џерец*, а ја се зезнуо па га изео без *леба*"; двопеци и прженице, *џексимии* и *колачи* што се у Стамбол шаљу када се главе купују, преснац и навора, вавољци, трохе и *крув*; *овсенице*, *џросенице*, *ражовнице*, *џоскуре* и *јечменице*, па све гњецаве и глотне, средине без коре и буреци без срца, згрушани *качамак*,...(47)

Пуно је ту синонима: *окрајци* и *џуџушке*; *џолениа* и *качамак*; *корубе* и *коре*; *џереци* и *колачи*. Највише је оних које се у најширем смислу односе на хлеб: *брашеница* (погача), *хлебац*, *сомун*, *мацес* (хебр. бисквитни хлеб у виду танких листова), *џроја*, *џаини* (војнички хлеб), *крушац* (хип. од *крух*), *леб*, *двојек*, *џексимии* (тур. двојек), *џреснац*, *навора* (=нафора коцкица посвећеног хлеба која се у православној цркви дели после литургије), *крув*, *овсеница*, *џросеница*, *ражовница*, *џоскура* (грч. обредни хлеб у православној литургији,=нафора).

Синоними у делима савремених писаца имају углавном три функције.

1. Употребом лексичких синонима писци избегавају понављање. Судећи по њиховом богатству можемо говорити да наши савремени књижевници имају развијено језичко осећање и богато језичко знање. У сваком тренутку избегавају понављање исте лексичке јединице. Реч је о једној од основних функција синонима, то јест о функцији замене о којој говори Л. А. Чешко.²⁴ Првенствено се избегава понављање у истом исказу, на пример, Данојлић пише: *Сџо* година ванредног стања, читав *век* сеоба и бежаније (МД, 12). На следећој страни: Сујеверни страх од свршетка *сџолећа* (МД, 13). Чак варира, *сџо* година, *сџоџина* година (МД, 47). И не само што употребљава више синонима, Данојлић води рачуна чак и о томе да одговарајући синоним употреби у одговарајућем садржају. Иако парафразира Његошеве стихове, употребиће ијекавски облик **вијек**, мада је екавац: Међу проналасцима којима ће се овај *вијек* дичити над свијема *вјековима* запажљиво место заузима Кендијев начин читања (МД, 26). Вида Огњеновић пише: Унука из Мерике дошла сва у *дроњцима*... њихове *риџе* вреде гомилу долара (СС,60).

²⁴ В: М. Лалевић, *Синоними и сродне речи српскохрватскога језика*, Лексикон свезнања, Лексикографски завод - Свезнање, Београд 1974, VII.

Склони смо да верујемо да је избор речи углавном спонтан, тренутни рефлекс. Међутим, не смемо губити из вида чињеницу да писац одређује, односно да се рефлексивно одређује за неку реч, израз, реченичну везу, по неким унутрашњим законима, смисаоно - језичким, психолошким и логичким који синтетисано делују, али тада владају "опште језичко осећање, развијено и логично лексичко богатство... општа култура."²⁵

Писац, у ствари, ништа не препушта случају. Милорад Павић, на пример, у СП наизменично употребљава синониме, али увек исте у устаљеном контексту: џепни *саџ* (145), *часовник* на торњу (145, 148).

Саобразно садржају приче, Павић употребљава синониме *шешир* и *клобук*. На почетку приче: Алекса извади... црн *шешир*... *Клобук* (СП, 170). Затим, Доситеј скиде нови *клобук*... лађари и кочијаши забленуше у црни невиђени предмет... не знајући да је то *шешир*... тек приспео из царствујућег града Вијене (СП, 171).

Током целе приче, непознат предмет изазива страх, Павић га непрекидно именује мање познатим синонимом *клобук* (172, 3x; 173, 2x; 174, 2x; 176, 2x). Када се мистерија разреши, и народ схвати да то није никаква зверка нити натприродна сила, писац причу завршава уобичајеним синонимом *шешир* (179).

Павић ће исти синоним употребити увек у истом контексту. У једној причи каже: Године 1771, прва септембарска кочија... на путу из Трста за *Беч*... изашла (је) у сунчани царствујући град *Вијену* (142); и кад год употреби синтагму *царсџвујући град*, обавезно следи *Вијена*, а не *Беч* (150,171).

Међутим, ако су *Беч* и *Вијена* два имена истога града, у нашем језику је у широкој употреби овај први, што се може видети у Павићевим приповеткама, где апсолутно доминира именица *Беч* (142, 143, 144, 145...). Употреба овог другог је је обавезно стилски маркирана.

Неке синониме наши писци употребљавају и због тога што их на то приморава реч која се усталила, окаменила у неким изразима и пословицама: Гради... о свом руху и *круху* (СП, 39). Сећам га се из *сџарих добрих времена*, из доба привредног *воота* (МД, 14).

У нашем језику се именица *време* усталила у изразу "стара добра времена", исто као што је, из ритамских разлога, именица *доба* нашла своје место у фрази (гноми) "свако доба има свога сноба".

2. Синоними имају функцију тачног одређивања појмова. Лексичким синонимима писци изражавају тачне и најтананије преливе. Велики број лексичких синонима којима се изражавају значењске нијансе посебно је дошао до изражаја у делима наших писаца, јер су свесни

²⁵ М. Лалевић, н.д., VIII.

тога колико је језик "осетљива материја с којом треба опрезно поступати."²⁶

Придеви *сџари*, *времешни*, *древни* јесу синоними, али њих Данојлић употребљава за обележавање старости различитих именица: Толики дворци, *сџари* градови... *времешни* дрвореди... *древне* грађевине (МД, 46-47). Није овде у питању избегавање понављања, већ обележавање нијанси. Придевом *сџар* казује се да неко или нешто има много година, велико трајање, дуг век, губитак свежине итд. *Времешан* значи *осџарео*, *џосџарији*, али још *држећ*. *Древан*, значи из далеке, препотопске старине, чему се не зна почетак (в: М. Лалевић, одредницу *сџар*).

Лажов и *измишљач* су синоними који се разликују у нијанси, зато се у истом исказу могу употребити: Пошто смо заклет *лажови* и *измишљачи*, посебно смо угрожени ми писци (МД, 72).

Синоними су *димџи* и *џушиџи*, *џих* и *нечујан*, они се веома мало међусобно разликују. Те нијансе осећају наши писци. *Диме* се сенке, *џуше* се урвине и грмови (ЗС, 79); *Тих* и *нечујан* сред помахнитале силе (ГГ, 107).

Правим синонимима сматрају се речи којима се обележава исти садржај на нашем и неком страном језику. У жељи да буду што прецизнији наши писци паралелно употребљавају домаћу и страну реч у истом контексту, понекад је таква употреба синонима плеонастична:

Учио их с полетом *вешџини доброџ џамћења*, *мемоџехници* (СП 36); Баџих *дукаџ*... она стаде на *злаџник*... потом узе *дукаџ* (СП 57); Да, поезија је постала ствар специјалиста и првосвештеника, те понеког припадника лепшег пола, који вјерује да се између женске *осеџљивосџи* и поетске *сенџибилносџи* може повући знак једнакости (МД, 117), сенџибилност је исто што и осетљивост (*Речник МС и МХ*); Да ли је он (наслов) *ениџма*... или пак *заџонейка* (СС, 7-8), грчка реч *ениџма* је исто што и наша *заџонейка*; Ферика је тихо живео... без *џласа* и *аваза* (СС, 44), *аваз* турска реч је исто што и наша *џлас*. Тврдио сам да *џаће* једног финог господина морају да буду нешто, нисам ни сам знао шта, али сам одбацио бар десетине донесених *муданџи* (ГГ, 33); *Харао* је кроз три државе... *џрабеџи* стоку и *џленеџи* караване (СП, 105); ... *џакерија* и није *џакерија* ако баш све не отме... каква је то *џобуна сељака* (ПП, 87)... по среди је био *инџерес*, *добџи*, *инџерес*, *добџи* (ПП, 183), (лат. *инџерес*=*добџи*); Сматрани су за *реакционаре*, за *назадне* (МД, 109).

²⁶ М. Лалевић, *Синоними и сродне речи срџскохрваџскоџа језика*, Лексикон свезнања, Лексикографски завод - Свезнање, Београд 1974, VIII.

И уопште, приморани да обележе исти садржај ови писци употребљавају и такозване варијантне синониме, избор зависи од идиолекатских особина, односно од језичких особина говорне заједнице којој појединац као говорни представник припада:

Дечак је читао мислећи како му је учитељ обећао да ће га превест Дунавом у Пешту... где Мађари у *йеаѝру* играју једно приказаније о Алексиноме оцу и Господару и где ће се видети у *йозоришѝу* Алексин отац као херој. Дечаку није све то било баш најјасније: да ли отац долази сам да игра у Пешти себе код Мађара у театру... или неко други (СП, 169).

Међутим, варирање синонимима некада може имати негативан ефекат. Иако се наши писци труде да на различите начине обележе исте садржаје на блиском одстојању различитим речима, догађа се да садржај учине непрецизним, двосмисленим, нејасним. Данојлић на једном месту каже: Срео се са *шакалом*, односно *курујаком* (МД, 99).

Из ширег контекста сазнајемо да је сусрет обављен само са једном животињом, са *шакалом*. Писац је изједначио *шакала* и *курујака*, што је погрешно. *Шакал* је врста дивљег пса: звер сродна псу (Речник МС и МХ). *Куријак* већ нешто друго. У основном значењу изједначава се са именицом *вук*. Додуше, *вук* је сисар из реда паса. Али *шакал* је грабљива, *курујака* слична животиња, сиве и златножуте длаке, живи у Азији и Африци (Вујаклија). Отуда је ради прецизности у изражавању, што се од писаца мора захтевати, било боље да је Данојлић другачије конструисао реченицу.

Павић изједначава *зделу* са *йањиром*, а то није исто: Тада му је (Црњанском) пао поглед на *зделу* с пасуљем, лежала је пред њим и димила се... Потом се Црњански опростио од *йањира* с пасуљем што се дими. (164-165).

Здела је окургао, повећи плићи суд у који се ставља јело за више особа; *тањир* је суд у који се сипа јело за сваког појединачно. Пасуљ се могао наћи у *тањиру* на здели.

Павићеву речницу: *Дедовину* своју разметоше, *имање* своје презадужише (37) није лако разумети.

С обзиром на то да *дедовина* значи *имање* наслеђено од дедова, наслеђено *имање*, али и *завичај*, *домовина*, *оѝацбина* (речник МС и МХ), у Павићевом контексту није јасно значење речи *дедовина*, не знамо да ли се мисли на *имање* или *домовину*. *Дедовина* и *имање* јесу синоними, нашавши се у истом контексту није јасно шта се то растура; *домовина* (заједничко добро) или само своје *имање*.

Догађа се да се као синоним употреби нека реч, најчешће страног порекла, а да она то у ствари није. Вида Огњеновић пише: (Мајмунче)... има све исправе, лекарска уверења о *врси*... Припада доста рет-

кој *ѵасмини*, у ствари је *ѵодврсиа*... Неће више да расте, достигла је максимум свог *соја*. Зато се та *фела* највише и узима за кућне љубимце... оваквог *сиѵецимена* у животу није видела. (77)

Синоними: *врсиа*, *ѵасмина*, *сој*, *фела* одређени су колокацијом.²⁷ Очито мислећи на *сиѵецијеса* Вида Оглњеновић је употребила *сиѵецимен*, јер само *сиѵецијес* значи посебна врста, подврста (некога рода). *Сиѵецимен* значи *ѵроба*, *ољлед*, *ѵокушај*, *доказ* (в. Вујаклија).

3. У делима ових писаца синоними имају и експресивно-стилску функцију. Писци воде рачуна о свакој семантичкој вибрацији јер настоје да свака реч буде песнички функционална. Увек траже нове могућности. Синонимима се спасавају једностраности и избегавају опасност досаде. Богатство речи које налазимо за исти појам у делима наших писаца наводи на помисао да "у писцу није један човек, већ много њих" (Сомерсет Мом).

Погледајмо које све речи налазимо за опис умирања:

Умрла (је) самохрана старица (МД, 14); *Гасе* се биљне и животињске врсте (МД, 27); Рибе *ѵоцркаше* (МД, 31); Коњ је *уѵинуо* (МД, 34); Није се *ѵасила* жега (је) *исѵустѵила* душу (МД, 39); Коначно *оѵишао* (МД, 87); *Преминуо* је као велики изазов (МД, 87); Де Гол (је) *окончао* дане (МД, 81); *Почива* у миру (МД, 91); Он је *оѵишао* са света (МД, 97); *Смирио* се на камењару (МД, 120); Песник се *оѵросѵио са свѵѵом* (МД, 129); Просто је мајка *ишчилела* (ШЗН); Нана је *исѵустѵила* душу (ШЗН); Давно *ѵресѵао да дише* (ШЗН).

Према језичко-стилском подручју на коме се употребљавају, овде су присутне синонимске варијанте које припадају разговорном језику, али је ипак више оних песничких.

Лексички подаци нису само чиниоци језика, већ много више атоми и молекули у структури знања, свести, мита и обичаја, они омогућавају комуникацију, али и конституишу представе минулог времена.²⁸ Отуда у делима наших писаца има синонимских варијаната које се разликују по томе што су једне старије а друге млађе, односно пуно архаизама. Њима се најчешће карактерише говор ликова. На 149. страни (СП) Павићев свештеник каже: Признајте, *безмолвије... безмолвије*, дражејши мој, то је наша највећа страст и највећа сила. Ви имате дар *ћуѵања*... и сваке вечери слушавам вас како настављате то *ћуѵање*... на жалост, ваше се *безмолвије* не може забележити; Ако бог Саваот и свети Димитрије дадну па се у своје поробљено и под Турке заточено

²⁷ М. Риђановић, *Језик и његова сѵрукѵура*, Свјетлост, Сарајево 1985, 292.

²⁸ Н. Богдановић, *О ѵовору и именима*, Просвета, Ниш 1990, 17.

отечество кад год врате (СП 145). Пре тога налазимо *држава*, 37, *домовина*, 37.

Савремени писци активирају многобројне синониме које савремени носилац језика осећа застарелим. Данојлић пише: Обојица изрази-то *џамне масџи*. *Црнџурасџу џуџи* Пас је наследио од својих индијанских предака (МД 109).

Синоними су *црнџурасџи* и *џаман*, али и *масџи* и *џуџи*. У Речнику МС и МХ се каже да *масџи* има зас, значење кад значи боја људске коже, пути, тен; боја уопште. Дакле, *џуџи*, *џен*, *масџи* су синоними.

"Док се човек рађа са способношћу да овлада системом знакова, сам језик се преноси културним путем: он се у свакој генерацији изнова учи. Ниједна генерација не усваја систем идентичан ономе којим је владала претходна генерација; тако се језик непрекидно мења."²⁹ То значи да постојање разних генерација нужно повлачи одређену разноликост, диференцијацију у језику говорника дате заједнице.³⁰ Зато је, на пример, у ПП обележена разлика у говору бабе и унука. Баба *мараму* назива *бошчом*, а унук *марамом* (72). Од писаца се не може тражити да одустану од уверљивости својих ликова, што значи да морају у извесној мери дати и локални колорит, то постижу употребом дијалекатских израза. Па и на овој релацији присутни су бројни синоними (књижевна: дијалекатска реч): *Црна сукња... кикља* (ПП, 72). М. Лалевић је као синониме навео речи *сукња*, *раша*, *коџула*, - *кикља* је реч немачког порекла која се употребљава покрајински.

Међутим, покрајинске речи наши писци употребљавају и у свом говору за обележавање одређених нијанси. Вида Огњеновић описује трчкарање једног дечака: (Дечак) *коломаџи*, *савија*, *шара*, *зайлиће*, *варака... засеца у кривине*, па опет... *џромени џравац џа ошесџари уокруџ, наокруџ* (СС, 31). *Коломаџиџи* је глагол којег нема у Речнику МС и МХ, Лалевић га узима као синоним глагола *ојсећи*. Глагол у основи има именицу *коломаџи* која је покрајинска.

Лингвисти тврде да правих синонима нема, налазе да се заменом једног синонима другим обавезно нешто мења. Покушали смо да у Данојлићевој речници: Сутра ћемо на врх планине на *феџиџу* (МД, 36), именицу *феџиџа*, талијанског порекла, која се употребљава покрајински, заменимо неким другим синонимом. У Речнику МС и МХ *феџиџа* се објашњава синонимима *џразник*, *веселе*, *свечаносџи*, *џрредба*. У Лалевићевом речнику реч *џразник* има дванаест синонима (*блаџдан*, *свеџац*, *свеџак*, *свечаник*, *свеџковина*, *свеџи*, *свеџо*, *слава*, *крсно име*, *роџдан*, *имендан*, *врсџелези*); *веселе* односно *веселосџи* има пет си-

²⁹ Љ. Николић, Ж. Станојчић, Д. Кликовац, *Језик и језичка кулџура*, Стручна књига, Београд 1996, 13.

³⁰ Т. Батистић, *Усмјеравање језичкоџ оџуса - од џрамаџиџке до језичке комџиџенције*, НЈ, књ. XXVII, св. 3-4, Београд 1987, 171.

нонима (*радосїї, расїоложеносїї, раздраґаносїї, ведрина, славље*), *свечаносїї* има синониме *слава* и *славље*, *їриредба* нема других синонима. У другом кругу Лалевић наводи именицу *радосїї* која има једанаест синонима (*радовање, їријайїносїї, задовољсїиво, расїоложење, наслада, милина, миље, наслађивање, сладосїї, драґосїї*). У трећем кругу синонима окупљених око речи *їријайїносїї*, налазимо дванаест синонима итд. Пратећи све речи које су извирале из синонима којима је објашњена реч *фешїїа*, нашли смо готово осамдесет синонима, стављајући их у контекст Данојлићеве реченице, учинило нам се да је *фешїїа* она права реч, најбоља изабрана. Посебно када се узме у обзир шири контекст. Исказ је у ствари позив Француза, домаћина, сељака земљоделца, који позива нашег човека на фешту. Окарактерисан је говор, дакле, сељака који нормално говори народним а не књижевним језиком. Фешта је једина реч из круга својих синонима која је оквалификована као покрајинска (*Речник МС и МХ*).

Значење речи испреплетен је и веома сложен, али ипак уређен, систем, но "због изразите флуидности конотације, немогуће је утврдити... у речнику (као што то чинимо са денотацијом), 'сталну' конотативну вредност лексичких елемената једног језика",³¹ зато је књижевна норма која се тиче лексике врло еластична, па је разумљиво што су у лексички нашег књижевног језика допуштене и стране речи и речи из појединих народних говора, и архизми, јер их писци уносе у своја дела "богатећи свој и општи језички израз."³² Познато је да број реченичних интерпретација није коначан. "Могао би се направити рјечник ријечи који садржава језик; не може се направити рјечник реченица... које је могуће направити избором и употребом тих ријечи".³³

Неограничен број реченица утиче на семантичко богаћење сваке лексичке јединице. То утиче на специфично значење речи у реченици које се никада у довољној мери не може објаснити изолованим тумачењем лексеме, јер диктирано контекстом бледо и зелено постају синоними, како тврди Р. Јакобсон, после суптилне анализе песме *Безбојне зелене идеје сїавају бесно*, коју је написао Дел Хајмз.³⁴

Можемо видети да писци настоје да свим расположивим лексичким синонимима, нормално и другим језичким средствима, изразе разноврсне мисаоне садржаје. Начин реализације разликује се од писца до писца, мада свима све могућности нашега језика подједнако стоји на располагању. У случајевима када конвенционалним речима нису били у стању да адекватно изразе неки садржај, писци творе нове речи

³¹ М. Риђановић, *Језик и његова сїрукїура*, Свјетлост, Сарајево 1985, 286.

³² *Енциклопедијски лексикон Мозаик знања - Српскохрватски језик*, Интерпрес - Београд 1972.

³³ G. Guillaume, *Principi teorijске lingvistike*, Globus, Zagreb 1988, 95.

³⁴ В: Р. Симић, *Увод у филозофију сїила*, Свјетлост, Сарајево 1991, 241-242.

које су синонимне са неким већ постојећим. Наш задатак је да и те речи испитујемо, да их објашњавамо и да им одређујемо стилску вредност.

Наши савремени писци врло често уносе неадекватан или неуобичајен елеменат у сложенице, односно изведенице, мењају семантику речи, те на тај начин искрсава њихова стилогеност.³⁵

При креацији књижевних ликова посебно долази до изражаја семантичко нијансирање. М. Данојлић пишући о Рембоу наводи двадесет шест именица и три придева, каже да је Рембо: *манџуи, надреалиста, комунар, комуниста, мистик, пешак, скипач, блудник, бараба, клошар, провинцијалац, дивљак, неописанко, анђео, дрипац, божиражичељ, божомрзичељ, видовњак, малограђанин, материјалиста, позитивиста, беџунац, беспризорник, прџовчић, песник; просјодушан, преосељив, смилостиван* (МД, 94).

Упркос толико великом броју, налазимо само три синонима: *скипач, бараба, дрипац*. Све три именице Лалевић наводи као синониме под одредницом *бийанга*. Поред ових стоје још и: *пробисвеј, обајџора, луталица, вуцибалина, проишва, проиалица, хуља, седилебовић, пошешух*. Лалевић није уз одредницу битанга навео именицу француског порекла *клошар*. Према *Речнику МС и МХ* она се објашњава (како је иначе у речницима уобичајено) синонимима *скипиница, бескућник*.

Дакле, следећи Данојлића, дошли смо до новог синонима који не фигурира у Лалевићевом речнику, прво, и друго, видимо да Данојлић није остао при речима познатим у нашем језику. Отуда и две нове сложене - *божиражичељ* и *божомрзичељ*. Ова друга, мислимо да се може приклонити групи Лалевићевих синонима под одредницом *безбожник* (*божборац, боџохуљичељ, боџохулик, неверник, безверац, безверник*).

Стевановић тврди да је наставак *-ичељ* у савременом језику изгубио своју некадашњу продуктивност. Именице изведене овим наставком "означавале су првобитно вршиоца радње основног глагола, која се обично вршила на корист или штету онога коме је тај вршилац оно што јест: бранитељ је онај који је бранио некога."³⁶ У науци је истицао да оне данас не значе исто. Стевановић се с том тврдњом с правом, није слагао. Међутим, каже да је "несумњиво тачно да су оне престале бити продуктивном категоријом, нарочито у писаца и у срединама источних и централних области нашег језика, док се у областима на западу, код Хрвата и у културним срединама на тој страни нешто чешће

³⁵ И. Грицкат, *Стилске фигуре у светлу језичких анализа*, НЈ. Књ. XVI, св. 4, 234.

³⁶ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Научна књига, Београд 1970, 513-514.

употребљавају. Ипак се може рећи да их у употреби све више потискују именице на *-лац*.³⁷

Даље, тврди да је у новије време продуктивност *-иџељ* обновљена (према руском језику), али у врло ограниченом броју случајева. Наводи именице *џрадиџељ*, *снимаџељ* и *водиџељ*.

Све ово истичемо из тог разлога што смо у Данојлићевој хроници *Мука духу* пронашли још и именицу *џушиџељ* (*Речник МС и МХ* је не бележи, нема ни именице *давиџељ*). Када се појавио филм *Давиџељ љроџив давиџеља*, именица *давиџељ* била је необична управо због наставка. Захваљујући Данојлићевом *џушиџељу*, *давиџељ* је добио свој синоним. Именица *џушиџељ* очито је настала по узору на реч *љроџониџељ* која стоји у истом исказу: *Љушиџељи слободе и љроџониџељи истине нису пали с Марса* (107).

Данојлић употребљава један овакав исказ: А најтеже су управо оне главобоље којима је узрок у *неименованом* и *неименљивом* (МД, 83).

Неименован је синоним за *безимен*, *незан*, *нејознаџ* (*Речник МС и МХ*). М. Лалевић наводи уз одредницу *безимен* све синониме које наводи *Речник МС и МХ*, али поред њих додаје још: *с(а)кривен*, *љоџајан*, *џајан*. Ниједан није био баш онај прави, па је Данојлић сковао нови - *неименљив*.

Уместо збирне именице *заједниџџво* Данојлић употребљава *заједниковање* (МД, 39).

Сваком Данојлићевом неологизму не можемо увек пронаћи и одговарајући синоним. Данојлић пише: Тренутно имамо неколико врских теолога који су *заређени* (значи постали редовници, свештеници), али Данојлић наставља: Много је *обрађеника* који се, више или мање, демонстративно, врте око Цркве (МД, 98). Именица *обрађеник* изведена је познатим суфиксом *-ник* (као *џреџник*), али не знамо којим бисмо је синонимом могли заменити.

Запажамо једну врло битну карактеристику наших писаца, односно нашега језика. Без обзира на број речи којима се нека појава може обележити, у нашем језику увек се може направити нека нова. Глагол *џовориџи*, пише Лалевић има 94 синонима (без ијекавизама), у *Змијином свлаку* М. Данојлића налазимо још један - *њоњкаџи* (109), што би по значењу одговарало глаголу *цедиџи*. Цедити значи тек пропуштати нешто, а *њоњкаџи* је мање и од тога. Био би то неки говор који више долази из носне него из усне дупље, али пропраћен померањем усана.

У нашем језику постоје придеви *џајновџ*, *џајансџивен*, *џајни*. Према *Речнику МС и МХ* *џајновџ* значи *загонџан*, *џајансџивен*;

³⁷ М. Стевановић, н.д., 513-514.

шајансџивен значи *нејасан, недокучив*; *шајни* (ретко н.в. *шајан*) значи *нејоизнај, скривен, скривии*.

Вида Огњеновић у *Сџаром саџу* употребљава придев *шајноносан* (18). Иако се у *Речнику МС и МХ* за придев *шајни* каже да је карактеристичан за песнички језик, Вида га није употребила, као ниједан други, већ пронашла нови, направљен у духу нашега језика.

Таква је и њена сложеница *ледензуба*: . Ближи се *ледензуба*, промукла зима (22). За обележавање овог садржаја могла је списатељица узети неки од Лалевићевих синонима: *хладан, њрохладан, сџуден, леден, мразан, мрзао, њромрзао, мразовии, хладан, хладовии, хладњикав, цичан, зебљичав, зимоџрожљив, зимоџрозан, зимоморан, леденичар*, ипак она је сачинила нову сложеницу и тиме обогатила наш језик. Језик је обогатила и сложеницом *колумуџиња*, коју употребљава у значењу *хаос*. Из ове *колумуџиње* за мене спаса... нема (21). Дакле, новостворена реч *колумуџиња* синоним је речи *хаос*.

У нашем језику постоје именице *срк* и *џуџљај*, настале према глаголима *сркаџи* и *џуџаџи*. Имамо и глагол *усркаџи* (*Речник МС и МХ*), према њему В. Огњеновић употребљава именицу *ускрљај*, која је свакако синонимна с именицама *срк* и *џуџљај* (47).

Вида Огњеновић у својим причама *Сџари саџ* употребљава још много речи које не налазимо у *Речнику МС и МХ*, ни у Лалевићевом речнику синонима (а како Лалевић истиче, у уводном делу овог речника да је контролисао све наше речнике, није потребно да то проверавамо). Одредница *узан* пише Лалевић има синониме: *џесан, џескобан, скучен, саџеџ*, али В. Огњеновић употребљава и придев *скукембан*. Зна ли он да се враћа у наш *скукембани* отаџбински прџавор, где је животни догађај кад направиш капију (66).

Речник МС и МХ наводи глагол *скукевеџиџи* (покр.), што значи *склуџчаџи се*, и *скукаџи*, што значи *кукавно се смесџиџи*, са истом осномом коју има и глагол *скукембаџи*, и нормално с новом нијансом значења.

У свој речник синонима деминутиве и аугментативе Лалевић је уносио само по изузетку "када се осетило да од тога има посебне користи у значењу" (13). Међутим, Вида Огњеновић употребљава неке деминутиве које ни *Речник МС и МХ* није забележио иако за сличне садржаје наводи кад више, кад мање таквих речи. Тако су у речнику од глагола *леџеџи* наведени деминутиви: *леџуцаџи, леџуцаџи* и *леџкаџи*. Вида Огњеновић, очито према глаголу *леџкаџи*, употребљава сложени глагол *џолеџукаџи* и глаголску именицу *леџукање*. Ево нове одреднице која се евентуално може допунити новим синонимима: *леџуцање, леџуцање, леџкање*.

Уз одредницу *мрџав* Лалевић даје синониме: *сув, сух, жџољав, цџољав, усукан, џанушан, косџи* и *кожа*. Описујући једну старицу Вида Огњеновић каже: *Сувахна старичица... малешна и крхуњава* (72). Ових

Лалевић није навео и *сиройињсѣво*, кад је већ бележи Матичин речник, којим се Лалевић свакако служио састављајући свој речник синонима.

Проучавајући лексичке синониме у делима писаца о којим је реч, дошли смо до сазнања да Лалевићев речник не садржи многобројне речи врло распрострањене у нашем језику које и ови писци употребљавају, и које бележе готово сви наши речници. Илустроваћемо то неким примерима. Као праве синониме Лалевић наводи само *дојке* и *сисе*. Наши писци у истом значењу употребљавају још и именице *ѵрса* и *ѣруди*, тако их и *Речник МС и МХ* третира. М. Павић, да их не би понављао у једном контексту, обележавајући увек исти појам, употребљава све четири именице: ... ја видех да рукама придржава *ѣруди*... Потом без речи извади *сису* и показа ми... стидак *дојке*... Ја сам видео њене *сисе*... (њена) *ѵрса* гледала су у вис... до њених *ѣруди* нисам дошао. (58-59).

Глагол *лећи* има још 31 синоним, ипак нема глагола *чмаваѣи*. Према *Речнику МС и МХ* ово је погрдна реч, значи много спавати лешкарећи, излежавати се. Налазимо је код Данолића (МД, 49).

Све одреднице из које ниже породицу синонима Лалевић даје и у преводу на неколико језика (македонски, словеначки, руски, француски, италијански, немачки и енглески), али често су изостављени преводи неких. На пример, нема речи *фијакер*. Наиме ова реч француског порекла и у Вујаклијном и у Матичином речнику објашњена је синонимом *кочија* (Данолић говори о Француској, именицу *фијакер* не употребљава, већ нијансира *кочија* /МД, 46/, *коњска зајрега* /47/).

Милорад Павић је писац који такође употребљава пуно лексичких јединица које нисмо нашли у поменутих речницима: *ѵоѵрбуѣје* хлеба (39), *ѵсѵолинка* црква (54), *санѵура* (музички инструмент; 125) итд.

Иако је Лалевић као синониме наводио читаву скалу, врло широку лезезу значења неких речи, ипак у делима наших писаца пронашли смо још подоста других. Уз одредницу *веѵар* Лалевић је навео 55 синонима, као једну реч рачунали смо екав. и ијек. облике, као и оне са х или без њега, *ѵромаха*: *ѵромаја*. М. Павић само на једном месту, стр. 108, наводи следеће: *Зайадњаѣ, Горњаѣ, Бура, Исѵочник, Хладник, Јуѣо, Вихор, Поноћник, Полежак, Веѵрушина, Коѵиљаѣ, Севераѣ, Жуѵи веѵар, Ђух, Модрик, Тоѵлик, Ђорава Анђелија, Снеѣождер, Усѵок, Олуја* (укупно 20). Ту је девет имена које за ветар није узео у обзир Лалевић, нема их ни *Речник МС и МХ*: *Зайадњаѣ, Хладник, Поноћник, Полежак, Коѵиљаѣ, Жуѵи веѵар, Ђух, Модрик, Снеѣождер*. Не знамо да ли их је баш све измислио М. Павић, али знамо да одсад *веѵар* има још девет нових синонима, које ће неки будући писци нових речника синонима свакако узети у обзир, као и све друге речи које живе у многобројним књижевним делима наших даровитих писаца. Све

оне су само део нашег богатог лексичког фонда који је још увек неистражен. "Неке су смелији и даровитији књижевници захватили с народног врела, из душе и живота његова, и самим тиме их и с те стране осветлили као знамења новог у језику."³⁸

Без обзира на то како су настали, "синоними се појављују у говорној свијести појединаца као инструмент уочавања и изражавања семантичких нијанси, па су због тога значајно средство умјетника ријечи... са другим језичким средствима, помажу умјетнику да пронађе израз за праву нијансу, својих мисли и својих осјећања и да изрази онај специфични импулс који предмети у њему изазивају."³⁹

Дела савремених писаца права су ризница лексичког блага, то благо треба проучити и уносити у наше нове речнике.

Hasnija Muratagić-Tuna

SYNONYMES LEXICAUX DANS LES OUVRAGES DE NOS ÉCRIVAINS CONTEMPORAINS

Résumé

Dans le travail ci-présent nous nous sommes proposé d'étudier les synonymes qui présentent un problème complexe et subtil ainsi que leur fonction dans les ouvrages de nos écrivains d'aujourd'hui. Les synonymes lexicaux assument généralement trois fonctions: fonction de substitution, permettant de ne pas répéter les mêmes unités lexicales, fonction de détermination plus précise d'une notion et fonction expressive et stylistique.

Les ouvrages de nos auteurs contemporains offrent un véritable trésor du point de vue lexicale qui devrait être étudié afin d'être incorporé dans les nouvelles éditions de nos dictionnaires.

³⁸ М. Лалевић, *Синоними и сродне речи српскохрватскога језика*, Лексикон свезнања, Лексикографски завод - Свезнање, Београд 1974, IX.

³⁹ З. Леших, *Језик и књижевно дјело*, Свјетлост, Сарајево 1979, 94-95.